

Наталія Камардаш

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна

АНТРОПОЛОГІЯ П. СЛОТЕРДАЙКА: ПЕДАГОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Nataliya Kamardash

V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

P. SLOTERDIJK'S ANTHROPOLOGY: PEDAGOGICAL CONTEXT

The article actualizes the state of the modern education system as an important component of society. Through the prism of modern sociological and philosophical approaches (T. Adorno, Z. Bauman, P. Bourdieu), the basic attributes of today's educational and social reality are critically examined. A key aspect in the presented analysis is the anthropology of P. Sloterdijk, which is represented in his so-called spherology. Spheres are the foundations of a person's being, formed on the basis of «training», which main component is the spiritual principle. Thus, the metaphysical basis of human life is «reanimated», which is not imagined today without educational practices, in which the main figure is the teacher. The aim of the article is to intensify philosophical attention to the problems of the transformation of education and the role of the spiritual component in the processes of socialization.

Keywords: spherology, anthropology, P. Sloterdijk, spirituality, educational practices, socialization.

Постановка проблеми. Можна навести багато прикладів філософської рефлексії щодо проблеми умов становлення особистості. В контексті антропологічних розвідок розвивали свої теорії представники всіх епох, особливого забарвлення вони набувають у XX ст., коли як ніколи актуалізуються питання людської свободи, гуманізму, направленості і сенсу життя, а також, під впливом стрімких суспільно-культурних змін, сам процес формування і становлення суб'єктивності. Провідні течії сучасної філософії демонструють значний вплив марксизму, поглядів Ф. Ніцше та психоаналітичної теорії у власних пошуках розуміння природи людини та того порядку, який вона створила і в якому розгортаються події сьогодення. Експлікація визначеної проблеми відбувається на межі філософських, психологічних, історичних, педагогічних, соціологічних і політологічних здобутків, апелюючи таким чином до всіх можливих шляхів її дослідження. Особливим середовищем, що впливає на визначність людського буття є освітнє, яке на думку окремих дослідників починається з моменту появи метафоричного способу передачі інформації, розвитку комунікації через символи і художні (а не утилітарні) форми поведінки, як прояв відповідних когнітивних задатків і здібностей. Освіта і педагогіка, таким чином, інституалізуються і супроводжують людство з моменту усвідомлення необхідності в особливій формі передачі знань та способу відтворення соціуму. Протягом своєї історії в різних локаціях світу освіта мала відповідні особливості. Епоха Просвітництва, яка так часто є об'єктом звинувачень в оманливості обраних траєкторій в рефлексіях постмодерну, вносить суттєві корективи в освітню систему, а XX ст. продукує нові форми, масштаби і педагогічні технології.

Отже, останнім часом освіта переживає настільки потужні трансформації, що філософія не може залишатися осторонь і не піддати ретельному дослідженню процесу, що протікають в одній із найголовніших соціалізуючих сфер людства. Але, як показує аналіз філософських доробок в цій царині, їх занадто мало, щоб говорити про значну філософську активність в сфері, що відповідальна за формування світоглядного потенціалу суб'єктивності, що входить в світ і своєю діяльністю зумовлює його майбутнє. В той же час, згідно зі спостереженнями останніх років, освіта все більше перетворюється на систему комерційних домовленостей та виконання державного замовлення з урахуванням економічних і політичних мотивів. Важлива духовна складова поступово уходить з пріоритетів як шкільної, так і університетської освіти, що констатують моніторингові дослідження сучасних курикулумів та найбільш популяризованих методів навчання. Все це лягло в основу

представленого дослідження проблеми, яку розглянуто через призму основних ідей одного із найвідоміших і найоригінальніших мислителів початку третього тисячоліття, головним із аспектів філософії якого постає проблема духовності як важливої складової людської суб'єктивності, – П. Слотердайка. Таким чином, **метою** представленої публікації є привернення уваги до духовної складової освітнього процесу через аналіз антропології П. Слотердайка.

Виклад основного матеріалу. Антропологія П. Слотердайка представлена в його відомій теорії сфер. Сферологія презентує ідею єдності людини і світу в контексті глобалізації (одна з провідних тем міркувань філософа). Філософ використовує власний понятійний апарат, стверджуючи про необхідність впровадження нової термінології, бо «нова політика починається з мистецтва створювати слова». Так, замість та/або поряд із ключовими поняттями «світ» пропонується вживання поняття «сфера», яке наділено особливим змістом і пов'язане з усім, що не тільки створює, підтримує буття, але й вступає в активну взаємодію з людиною, зумовлюючи взаємозалежність «людина-сфера», демонструючи гнучкість, пластичність сферичного буття.

При аналізі антропологічної теорії Слотердайка виникають асоціації з ноосферою В. Вернадського, теорією плинної сучасності З. Баумана, габітусу П. Бурдьє тощо. Так, ноосфера, створена людською ментальністю, впливає на соціальний порядок, такий собі «кругообіг» впливів. Трансформація сучасності З. Баумана також пов'язана із «взаємністю» в системі людське-суспільне, коли людське прагнення зміни створеного порядку призводить до змін самої особистості. Сучасність у Баумана так само гнучка і пластична, як сфера у Слотердайка, та продукує певні зміни соціуму. Але якщо у Баумана першість за мобільністю: «У плинній стадії сучасності осілою більшістю керує кочове і екстериторіальна еліта»¹ та часом, то у Слотердайка – за «трансцендентним відродженням» та простором, а всі негаразди людського існування виникають через «забуття сфер»², винними в чому є субстанційні ідеї Просвітництва та позиція суб'єкта, ініційована Р. Декартом. Значення просторових факторів в антропологічному аналізі особливо розгорнуто подано в розділі про мікросферичний рівень реальності, що пов'язаний із міжособистісною взаємодією та представлений через категорії «внутрішній»/ «зовнішній»(або «іззовні» та «ізсередини»).

Так, через взаємодію з Іншими, формується особистість, що створює власну сферу (пузир), в якій живе. Тобто, через соціалізацію відбувається конструювання екзистенційного простору особи, коли «внутрішнє» підпадає під вплив «зовнішнього» і навпаки, формуючи власний простір буття. Важливість збереження внутрішнього простору людини є причиною для Слотердайка констатувати глобалізацію як загрозу захищеному буттю людини. Таким чином, певна «камерність», «інтимність» мікросферичного буття презентує унікальність особистісного, але в той же час сукупність «унікальностей» утворює макросферичний рівень, людина – просторова істота, що створює кулі і в них живе. Отже, предметним полем макросферології є суспільно-історичний світ; з пузирів, як базової молекули людських стосунків, утворюються кулі і глобуси (мегарівень буття).

У контексті нашої теми важливо зупинитися на мікросферичному рівні. Отже, людина входить у світ, який їй невідомий і однією з головних екзистенційних потреб суб'єктивності стає потреба у безпеці, що у зв'язку з очікуваннями збитків і загроз формує відповідні захисні системи, які частково є вродженими, а частково набутими. В цьому контексті антропологія Слотердайка ґрунтується на новому розумінні людини, яка має таку систему практик, що допомагають їй протистояти певним подіям долі і реагувати на невідворотність смерті. Це так звані імунологічні практики, які практикує *Homotopologiscus* – людина нового типу, що утворює нову антропотехнічну реальність, формуючи себе, борючись із собою за допомогою того, що Слотердайк називає системою тренувань.

Одним з перших, хто ініціює пошук «практик самості», як системи роботи над собою, над духовною складовою суб'єктивності, став М. Фуко. Він занурюється в аналіз античної практики «піклування про себе»: «Я думаю, що, можливо, питання *epimeleia heautou* занадто довго перебувало в тіні, куди його відсунув престиж *gnothi seauton*, та час його з цієї тіні вивести»³, простежує її

¹ Бауман, З. (2008). *Текущая современность*. СПб.: Питер, 240.

² Култаєва, М. (2014). Невеличка екскурсія по філософських ландшафтах Петера Слотердайка. *Філософська думка*, 3, 22.

³ Фуко, М. (2007). *Герменевтика суб'єкта: Курс лекцій, прочитаних в Коллеж де Франс в 1981-1982 учебном году*. СПб.: Наука, 9.

продовження у східнохристиянській містичній практиці та актуалізує духовну складову будь-якого навчання, виховання та людського буття взагалі. Отже, не «пізнай самого себе», а «піклуйся про себе», звертаючись до глибинних основ власної індивідуальності. Слотердаjk не тільки підтримує таку позицію, він доповнює її й «фізичною складовою», і така «дуальність» стає підґрунтям для формування сфер. Сфера – це місце, яке створюють люди і в якому вони існують в якості тих, ким вони є; це ефективні з точки зору імунних систем просторові творіння¹.

Як відомо, особистістю не народжуються, нею стають. Пітер Слотердаjk також зауважує на здатності сфер змінюватися через досвід і навчання, а отже, визнається факт трансформації через зовнішній вплив. У своєму творі «Ти мусиш змінити своє життя» він приділяє особливу увагу ролі впливу вчителів на еволюцію людства. Так, виходячи з його міркувань, вчителі «тиснуть на людство», борючись зі звичками. Отже, освіта – це подолання звичного, «традиційного», задля нової якості. Безумовно, «атаки тих, що знають, на тих, що ще не знають», відбувалися в умовах опору, коли важко усвідомлювати, що відмова від «hexis, habitus, doxa» та упередженості² є непоганою ідеєю. Але Слотердаjk звинувачує «більш пізню школу» в тому, що вона усуває «трансцендентальні претензії і чинить спротив уявленню, що за межами школи може існувати щось реальне»³. З цього можна зробити висновок, що в сучасній освіті не вистачає «музики сфер». Питання щодо відходу освіти від «вищих» цілей і зацикленості на себе самій хвилює дослідників протягом всього ХХ ст. і до теперішнього часу. Так, М. Вебер, намагаючись дати відповідь на питання як сталося так, що молодь сприймає науку як «царство надуманих абстракцій», далеких від реального життя, а та реальність, яка була для Платона грою тіней на стінах печери, сприймається як справжня дійсність, робить стислий екскурс в історію, визначаючи Античність як добу понять – «шлях до істинного буття», а Відродження як добу експериментів – «шлях до істинного мистецтва, тобто перш за все шлях до істинної природи»⁴, але сьогодні, через невиправдані надії Нового часу і метаморфози сучасності, ми втратили те, що лежить в основі наукового пізнання: аксіологічне, естетичне, трансцендентне.

Т. Адорно в своїй лекції «Теорія напівосвіти» зауважив, що «Освіта потребує захисту від натиску зовнішнього світу, у певному сенсі – обережного ставлення до одиничного суб'єкту, може, навіть наявності шпарин в усупільненні»⁵, наголошуючи тим самим на увазі до індивідуальності, тонкощів духовного сприйняття світу, що втрачено сучасною освітою: «Безповортне повалення метафізики духу поховало освіту під своїми уламками»⁶. Майже про те саме говорить П. Слотердаjk в «Критиці цинічного розуму»: «Соціалізація натаскування в школі, як вона сьогодні здійснюється у нас, є сприяння глупоті а ргіогіпісля чого навряд чи можна сподіватися, що навчання змінить стан речей на краще. Вже не за горами перетворення життя і школи в абсолютні протилежності: кінець віри у виховання, кінець європейської схоластики. Це в рівній мірі лякає і консерваторів, і прагматиків, і таємних любителів посмакувати видовище заходу суспільства, і добropорядних громадян. В принципі ні одна людина більше не думає, що сьогоднішня освіта вирішить завтрашні «проблеми»; скоріше, міцніє впевненість, що вона ці «проблеми» створить»⁷.

Критика освіти Слотердаjка також перекликається з основними «зауваженнями» в бік освітньої системи інших сучасників, починаючи з представників критичної педагогіки (П. Фрейре), Франкфуртської школи (хоча марксистсько і постмарксистсько спрямованінапрямки Слотердаjk вважає застарілими і такими, що дезорієнтують людину у реаліях сьогодення), Б. Рідінгса та інших. Ми живемо в суспільстві споживання, мас-медіа, маркетингу, у світі псевдовертикальності, де ідентичності складаються з «незаперечних особистісних і культурних лінощів». «Ідентичні особи сприймають себе як готові до вжитку (ready-made) і самі крокують до течки з документами під широким дахом цінностей з домаганням на визнання. Вони представляють собою інертні системи і вимагають їхнього піднесення, наділяючи статусом найвищої культурної цінності усе інертне,

¹ Слотердаjk, П. (2005). *Сфери: Микросферологія*. СПб.: Наука, 1, 25.

² Слотердаjk, П. (2014). Ти мусиш змінити своє життя. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського* <http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2014_1_7> (2019, травень, 25).

³ Там само, 77.

⁴ Вебер, М. (1990). *Избранные произведения*. Москва: Прогресс, 708.

⁵ Адорно, Т. (2017). Теорія напівосвіти, *Філософія освіти*, 1, 138.

⁶ Там само, 139.

⁷ Слотердаjk, П. (2009). *Критика цинического разума*. Екатеринбург: У-Фактория, 9-10.

що в них осіло»¹. Таке існування перетворюється у «звичку», яка підтримується соціальним порядком. «Звичка» як слово і як діло, за Слотердайком, – це те, що набуває, засвоює, схвалене оточенням і власним досвідом отримання схвалення від інших, з додаванням закоснілої маси привнесених гадок. Це майже те, що П. Бурдьє позначив як «габітус» – система диспозицій, що зумовлює практику та уявлення агента, дозволяючи йому соціалізуватися, реагуючи відповідним чином на світ. Така система диспозицій – минуле, що проникає у теперішнє та прагне продовжитися у майбутньому, актуалізуючись в практиках та внутрішній закон, через який здійснюється закон зовнішньої необхідності, є основою впорядкованості, що приписується соціальним практикам².

Наведені приклади демонструють певну єдність мислителів сучасності в їх критичному ставленні до організації і тенденцій в розвитку суспільного буття, виділяючи особливу роль освіти і особистості в цих процесах. Інститут освіти визнається одним з найпотужніших засобів конструювання реальності, який через певний монополізм всередині власної структури здатен здійснювати вплив на майбутнє соціуму підтримуючи певний стан в розвитку особистості. Так, освіта, на думку П.Бурдьє, «одноосібно» формує потреби в культурній продукції, навчаючи учнів задовольнятися тим, що їм пропонується, він визнає той факт, що освіта є тією «інституцією, якій довіряють, не перевіряючи», «царицею класифікацій та розташуванням по класах», навчає «відмовлятися від неможливого і бажати невідворотного»³. Схожі зауваження висловлює й Слотердайк: «Кожна шкільне підприємництво спонтанно розвиває внутрішню вертикальність і рано чи пізно утворює систему ступенів, з якої починається становлення «класового» суспільства»⁴, він вимагає реформування освіти, орієнтуючись на створення «габітусів винахідництва, творчості, свободи», а для цього... «необхідно подурнішати».

Саме з подібної необхідності «подурнішати» (стати не таким розумним) починає свій аналіз педагогічного П. Слотердайк, наводячи приклад про майстра дзен-буддизму і повну філіжанку чаю. Звичка, про яку йшлося вище, все, що називається згадуваними «hexis, habitus, doxa», є тим блоком, який, якщо залишатиметься непорушним, робить неможливим початок нового навчання. Але саме відкриття звичок стало поштовхом до розбудови системи виховання (paideia), а згодом й появи відповідної освітньої структури.

Педагога П. Слотердайк порівнює з дресирувальником, бо за «всім повчанням криється дресирування. Через це справжня історія педагогіки є також спільною історією дітей та тварин»⁵. Сьогоднішня освіта дійсно продовжує підтримувати сталі, перевірені механізми педагогічних практик, навчаючи набувати ідентичності, бо в певному суспільстві, як системі правил і структурних взаємозв'язків, не може бути «свавілля». Саме тому ми шукаємо «точки перетину» власного самовідчуття та реальності, часто просто зупиняючись на конформізмі, бо він робить життя «зручнішим» для всіх. Неможна сказати, що всі згадані критичні зауваження не почуті. Сучасні реформи орієнтовані на особистісні потреби, зміну комунікацій і практик педагогічного дискурсу, але «звичка» часто проявляється в тому, що П. Слотердайк назвав «лінощами». На його думку, справжнім стає той, хто вміє їх долати через практику зміни себе, хто «переходить від простого оформленого буття на бік формуючого буття» і повинен «перевершити своє пристрасне і габітуальне життя, а також своє життя серед власних уявлень». В своєму інтерв'ю 2012 року філософ каже про те, що сьогодні «Ми радше намагаємось зробити егалітарне вирівнювання між тими, хто має найвищі досягнення і тими, хто не досяг нічого... Доба антропологічного розрізнення для нас в основному завершена». Для того, щоб змінити це становище (яке не може бути задовільним через свою духовну непродуктивність, що підтримує «лінощі», в той час, як людство рухає «довгий ряд духовних та атлетичних екстремістів, які у минулих тисячоліттях визначили

¹ Слотердайк, П. (2014). Ти мусиш змінити своє життя. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського* <http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2014_1_7> (2019, травень, 25).

² Бурдьє, П. (1998). Структура, габітус, практика. *Журнал социологии и социальной антропологии* <<http://www.old.jourssa.ru/1998/2/4bourd.html>> (2019, квітень, 14).

³ Бурдьє П. Университетская докса и творчество: против схоластических делений. <<http://bourdieu.name/content/burde-universitetskaja-doksa-i-tvorchestvo-protiv-sholasticheskikh-delenij>> (2019, травень, 20)

⁴ Слотердайк, П. (2014). Ти мусиш змінити своє життя. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського* <http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2014_1_7> (2019, травень, 25).

⁵ Там само.

образ людства»), необхідно напружуватись. «Ви недостатньо напружені!» – активно зауважує Слотердайк, спостерігаючи, що «більшість тягнеться не вгору, а метушиться вниз»¹, спонукаючи цим закликком розвиватися, воліти, мріяти, мати цілі і виходити за межі «ідентичності», долаючи свої духовні «лінощі», що замикають людину в повсякденних традиціях габітусу.

Висновки. Свою відому сферологію Слотердайк починає з опису того, як дитина бавиться мильними кульками, поступово проводячи метафоричні аналогії з актом «вдування» дитиною життєвої потенції, частки себе в кульку і актом творення людини Богом, який «вдував в лице її подих життя, і стала людина душею живою» (Книга Буття 2, 4-7). Ця символічна аналогія наводить на думку про ті глибинні основи буття, які не тільки закладені чимось більшим, ніж звичайна майстерність творця, який створює реальність, але й вимагають своєї підтримки, без якої світ перетворюється на купу «глиняних творінь». Ми надихаємося, створюємо власні сфери і горизонти, але без Іншого нам важко наповнюватися творчим подихом, бачити і мати сміливість заглянути в світ метафізичного, що відкриває обрії. Одними з агентів цієї духовної практики людства є вчителі, саме вони здатні направляти і відкривати, надихати і «штовхати», бо така вже в них місія. Можливо, Пітер Слотердайк через свою активну позицію філософа, що закликає «напружуватися» (або згадаймо «підслування про себе») не тільки буде власну антропологічну систему свого ідеального сферичного буття, не тільки підштовхує моноліт освітньої системи повернутися до здатності «вчити здивуванню» через орієнтацію на життя поза її межами, а й є одним з тих, кого він назвав «людьми у високих культурах», які опікуються тим, «щоб культурний час був часом духовних взірців».

References:

1. Adorno, T. (2017). Teoriya napivosvity. [Theory of semi-education] *Filosofiya osvity* [Philosophy of Education], 1, 128-152. [in Ukrainian].
2. Bauman, Z. (2008). *Tekuchaja sovremennost* [Flowing Modernity]. St. Petersburg: Piter. [in Russian].
3. Burdje, P. (1998). Struktura, gabitus, praktika [Structure, habit, practice]. *Zhurnal sociologii i socialnoj antropologii* [Journal of Sociology and Social Anthropology], 1. <<http://www.old.jourssa.ru/1998/2/4bourd.html>> (2019, May, 14). [in Russian].
4. Burdje, P. (2019). Universitetskaja doksa i tvorcestvo: protiv sholasticheskikh delenij [University doxa and creativity: against scholastic divisions]. *Bourdieu* <<http://bourdieu.name/content/burde-universitetskaja-doksa-i-tvorcestvo-protiv-sholasticheskikh-delenij>> (2019, May, 20). [in Russian].
5. Veber, M. (1990). *Izbrannye proizvedenija* [Featured Works]. Moscow: Progress, 707-735. [in Russian].
6. Kultayeva, M. (2014). Nevelychka ekskursiya po filosofskym landshaftam Petera Sloterdajka [A short excursion into the philosophical landscapes of Peter Sloterdijk]. *Filosofska dumka* [Philosophical thought], 3, 20-40. [in Ukrainian].
7. Kultayeva, M. (2015). Intervyu Petera Sloterdajka z golovnym redaktorom nimeczkogo filosofskogo chasopysu Philosophie Magazin [Interview by Peter Sloterdijk with Wolfram Eulenberger, Editor-in-Chief of German Philosophical Magazine Philosophie Magazin]. *Filosofska dumka* [Philosophical thought], 2, 107-112. [in Ukrainian].
8. Sloterdajk, P. (2014). Ty musysh zminyty svoje zhyttya [You have to change your life]. *Filosofiya osvity* [Philosophical thought], 1, 76-87. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2014_1_7> (2019, May, 25). [in Ukrainian].
9. Sloterdajk, P. (2009). *Kritika cinicheskogo razuma*. Moscow: ACT.
10. Sloterdajk, P. (2005). *Sfery: Mikrosferologija*. St. Petersburg: Nauka, 1. [in Russian].
11. Fuko, M. (2007). *Germenevtika subjekta: Kurs lekcij, pročitannyh v Kollezhe de Frans v 1981-1982 uchebnom godu* [Subject hermeneutics: Course of lectures delivered at the College de France in the 1981-1982 school year]. St. Petersburg: Nauka. [in Russian].

¹ Култаєва, М. (2015). Інтерв'ю Петра Слотердайка з головним редактором німецького філософського часопису «Philosophie Magazin» Вольфрамом Айленбергером, *Філософська думка*, 2, 110.